
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №4
s. 103-121
doi: 10.36121/adomagala.21.2024.4.103

Arkadiusz Domagała
ORCID:0000-0003-4974-7618
(Uniwersytet Wrocławski)

Prawnomiędzynarodowe perspektywy ścigania i karania sprawców zbrodni w wojnie rosyjsko-ukraińskiej po 24 lutego 2022 roku

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie formalnoprawnych perspektyw ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych (w tym poważnych naruszeń praw człowieka oraz agresji) popełnionych w konflikcie rosyjsko-ukraińskim po 24 lutego 2022 r. Służyć temu będzie wskazanie na potencjalne instytucjonalne narzędzia ukarania odpowiedzialnych za zbrodnie, a następnie analiza ograniczeń implementacji określonych form i możliwości efektywnego osądzenia sprawców naruszeń. Wspomniane badanie zostanie przeprowadzone przy wykorzystaniu elementów analizy porównawczej, w której kryteriami będą podstawy prawne poszczególnych form prawnych oraz postulaty kluczowych graczy, w szczególności Ukrainy i mocarstw zachodnich. Analiza będzie dotyczyć m.in. trybunałów *ad hoc*, trybunałów hybrydowych, Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Słowa kluczowe: zbrodnie międzynarodowe, zbrodnia agresji, trybunały międzynarodowe, trybunały karne, wojna rosyjsko-ukraińska, agresja Federacji Rosyjskiej przeciw Ukrainie

International Law Perspectives on the Prosecution and Punishment of Crimes in the Russian-Ukrainian War after February 24, 2022

Annotation: The main purpose of the article is to present institutional perspectives of the prosecution and punishment of perpetrators of international crimes (including human rights violations and the crime of aggression) committed in the Russian-Ukrainian war after 24 February 2022. After presenting some legal solutions for punishing persons responsible for the crimes, an analysis of the limitations of the implementation of the indicated institutions will be done. The aforementioned study will be carried out by using elements of comparative analysis, in which the criteria will be the legal basis and demands and expectations of key players, mainly Ukraine and Western powers. The analysis will include *ad hoc* tribunals, hybrid tribunals, the International Criminal Court, among others.

Keywords: international crimes, crime of aggression, international tribunals, criminal courts, Russia-Ukraine war, Russian aggression against Ukraine

Agresja Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie stała się potężnym wyzwaniem dla koncepcji karania sprawców zbrodni międzynarodowych i systemu międzynarodowego prawa karnego. Bez wątplenia w trakcie konfliktu doszło i wciąż dochodzi do zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni agresji. Zgodnie z logiką koncepcji odpowiedzialności za naruszenia, powinny rozpocząć się działania skutkujące osądzeniem i skazaniem winnych wspomnianych zbrodni.

1. Założenia i cele artykułu

Konsekwencją anarchicznego systemu międzynarodowego jest dominująca rola państw jako podmiotów tworzących i egzekwujących prawo międzynarodowe. Traktowanie narodowego interesu jako motywacji podejmowanych działań w polityce międzynarodowej i suwerenności jako zasadniczej zasady organizującej stosunki międzynarodowe do dziś są głównymi barierami w implementacji idei odpowiedzialności karnej jednostek, w tym przedstawicieli państw. Niepodważana od czasów przyjęcia statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (dalej: MTW) oraz konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa koncepcja odpowiedzialności karnej wciąż zderza się z brakiem dostatecznej woli państw oraz – zrozumiałą z perspektywy decydentów i państw funkcjonujących w anarchicznym środowisku międzynarodowym – niechęcią do uznania jurysdykcji jakiegokolwiek ciała międzynarodowego. Owa niechęć i brak woli dotyczą, co warto podkreślić, przede wszystkim państw (choć niewyłącznie), których władze traktują zbrodnie jako użyteczny instrument walki politycznej. Ściganie i karanie sprawców zbrodni międzynarodowych wymaga od państw dużej dozy altruistycznej bezkompromisowości, którą trudno pogodzić z realizacją narodowych interesów.

Agresji Rosji przeciw Ukrainie towarzyszą wezwania członków społeczności międzynarodowej do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawców popełnianych w wyniku tejże agresji zbrodni. Poza wspomnianymi wyżej ograniczeniami wynikającymi z natury państw i środowiska międzynarodowego, znaczącym czynnikiem komplikującym powyższy postulat jest to, że ataku i zbrodni dokonało światowe mocarstwo i stały członkiem Rady Bezpieczeństwa. Kolejnym czynnikiem utrudniającym i zarazem warunkującym osądzenie winnych zbrodni jest przebieg konfliktu w ujęciu militarnym. Można zaryzykować twierdzenie, że im bardziej prawdopodobne jest zwycięstwo Rosji, tym mniej prawdopodobne jest ściganie i karanie sprawców popełnionych zbrodni.

Celem artykułu jest nakreślenie formalnoprawnych perspektyw ścigania i karania sprawców zbrodni popełnionych w konflikcie rosyjsko-ukraińskim po 24 lutego 2022 r¹. Służyć temu będzie wskazanie na potencjalne instytucjonalne narzędzia

¹ Warto zauważyć, że już po 2014 r. doszło z dużym prawdopodobieństwem do zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, ale dopiero atak Federacji Rosyjskiej w 2022 r. uruchomił ożywiającą dyskusję na temat dopuszczalnych prawem międzynarodowym opcji ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych. Doszło do tego ze względu na, po pierwsze, bezprecedensową skalę naruszeń, po drugie, bezsprzecznie zaistniałą zbrodnię agresji, po trzecie, wysiłki dyplomatyczne Ukrainy, która traktuje dyskusję wokół międzynarodowego ścigania i osądzenia sprawców zbrodni za element mobilizowania społeczności międzynarodowej. Wskazane wątki będą także przedmiotem analizy

ukarania odpowiedzialnych za zbrodnie, a następnie dokonanie analizy ograniczeń implementacji wskazanych form i perspektyw efektywnego osądzenia sprawców naruszeń. Wspomniane badanie zostanie przeprowadzone przede wszystkim przy wykorzystaniu elementów analizy porównawczej, której kryteriami będą podstawy prawne poszczególnych form prawnych oraz postulaty kluczowych graczy (Ukrainy i mocarstw) decydujących o kształcie potencjalnych rozwiązań prawnych (trybunałów). Pomocniczą metodą zastosowaną w tekście jest analiza krytyczna, która ułatwi wskazanie na wady i różnice w ocenie zasadności oraz funkcjonalności formalnoprawnych możliwości ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych. Ze względu na ramy artykułu nie będą przedstawiane szczegółowo ani specyfika, ani funkcjonowanie poszczególnych typów rozwiązań prawnych (trybunałów), a uwaga poświęcona zostanie kluczowym z perspektywy celów artykułu elementom prawnoinstytucjonalnym, w szczególności możliwościom zastosowania określonego rozwiązania formalnoprawnego z perspektywy Ukrainy i mocarstw.

2. Formalnoprawne formy ścigania i karania sprawców zbrodni: wprowadzenie

Dotychczasowa praktyka sądownictwa międzynarodowego karnego wskazuje na potencjalne sposoby karania sprawców zbrodni międzynarodowych. Karanie zbrodniarzy pozostaje co do zasady kompetencją władz krajowych, tak więc jedną z opcji jest osądzenie ich przez sądy krajowe. Niedostatki sądownictwa krajowego w kontekście ścigania za zbrodnie międzynarodowe (w tym potencjalna niechęć do karania osób sprawujących władzę w państwie), jak i sam status tychże zbrodni skłaniają do rozpatrzenia opcji utworzenia trybunału międzynarodowego². Możliwe jest również utworzenie trybunału, który będzie łączył elementy sądownictwa krajowego oraz międzynarodowego – taki sąd powszechnie określany jest mianem umiędzynarodowionego, hybrydowego lub mieszanego.

Trybunały międzynarodowe mogą przybrać kilka form instytucjonalnych. Wyróżnić można trybunały typu norymberskiego, trybunały doraźne (*ad hoc*) oraz trybunały stałe. W praktyce stosunków międzynarodowych trybunały typu norymberskiego (zwane czasem wojskowymi) dotyczą sytuacji pokonfliktowych, w której zwycięskie strony konfliktu osadzają sprawców zbrodni popełnionych przez przedstawicieli państwa pokonanego. Przykładem takiej formy karania sprawców naruszeń był MTW w Norymberdze (tzw. trybunał norymberski) oraz Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu (tzw. trybunał tokijski). Główną cechą trybunałów doraźnych (*ad hoc*) jest ograniczona czasowo i terytorialnie jurysdykcja, co oznacza, że przewidziane są dla osądzenia sprawców naruszeń dokonanych w trakcie konkretnego konfliktu. Przykładem takich trybunałów był Międzynarodowy Trybunał Karny do spraw byłej Jugosławii (dalej: MTKJ) oraz Międzynarodowy

w niniejszym artykule. Patrz m.in. I. Kozak-Balaniuk, *Acts Committed by Russian Citizens in Ukraine after 24 February 2022 that May Constitute the Crime Of Genocide*, „Review of European and Comparative Law” 2023, special issue, s. 102-103.

² A. Cassese, *The Role of Internationalized Courts and Tribunals in the Fight Against International Criminality*, [w:] *Internationalized Criminal Courts: Sierra Leone, East Timor, Kosovo, and Cambodia*, eds. C. P. R. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner, Oxford 2004, s. 4.

Trybunał Karny do spraw Rwandy (dalej: MTKR). Cechą wspomnianych sądów jest ich utworzenie przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ) na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych, co zapewnia im skuteczność i szerokie kompetencje³. Przykładem instytucji sądowej o jurysdykcji uniwersalnej (nie zorientowanej na konkretny konflikt) jest Międzynarodowy Trybunał Karny (dalej: MTK). Charakteryzuje go powołanie na mocy umowy międzynarodowej przez większość państw świata (w październiku 2024 r. stronami Statutu Rzymskiego są 124 państwa), oraz możliwość ścigania najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych – zbrodni wojennych, zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni agresji. Jego działanie jest ściśle uzależnione od warunkowanej traktatem (czyli Statutem Rzymskim) dobrej woli państw.

Za odrębną formę karania sprawców zbrodni międzynarodowych należy uznać trybunały umiędzynarodowione, nazywane też hybrydowymi (mieszanymi). Ich cechą jest umocowanie w krajowym systemie sędziowskim, natomiast sposób działania i organizacja zbliża je do sądów międzynarodowych⁴. Za ich zaletę można uznać zmniejszenie obaw państw co do narażenia na szwank suwerenności państwa oraz zachowanie kontroli nad procesem dochodzenia do sprawiedliwości⁵. Minusem jest z kolei to, że wymagają przyjaznego otoczenia politycznego w państwie, które jest zainteresowane procesami oskarżonych (co samo w sobie nie jest łatwe do osiągnięcia). Ten drugi warunek nie jest konieczny przy trybunałach typu norymberskiego, doraźnych czy takich jak MTK.

Trybunały hybrydowe można podzielić na dwie kategorie – jedna z nich obejmuje trybunały o wysokim stopniu umiędzynarodowienia, druga – o niskim stopniu umiędzynarodowienia. Cechą pierwszego typu trybunałów jest powołanie na mocy umowy między organizacją międzynarodową (zazwyczaj ONZ) a zainteresowanym państwem, czemu towarzyszy najczęściej rezolucja Rady Bezpieczeństwa inicjująca powstanie trybunału. Mimo formalnego umocowania w porządku krajowym trybunały te charakteryzują się faktyczną niezależnością od lokalnego systemu sprawiedliwości⁶. Przykładem tej kategorii trybunałów są m.in. Specjalny Trybunał ds. Libanu oraz Specjalny Trybunał dla Sierra Leone. Trybunały o niskim stopniu umiędzynarodowienia są silniej umocowane w krajowym porządku prawnym, a element umię-

³ Rezolucje Rady Bezpieczeństwa dotyczące środków przymusu podjętych w ramach akcji w obronie zagrożonego pokoju i bezpieczeństwa wiążą prawnie państwa członkowskie ONZ. Więcej na temat trybunałów karnych *ad hoc* patrz m.in. W. Schabas, *The UN International Criminal Tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge 2006; J. Nowakowska-Małusecka, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000; K. Bachmann, A. Fatić, *The UN International Criminal Tribunals: Transition without Justice?*, Abingdon-New York 2015.

⁴ Więcej na ten temat patrz S. Linton, *Cambodia, East Timor and Sierra Leone: Experiments in International Justice*, „Criminal Law Forum” 2021, vol. 12, s. 185-246.

⁵ J. I. Turner, *Nationalizing International Criminal Law*, „Stanford Journal of International Law” 2005, vol. 41, no 1, s. 17-27; W. Burek, *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2006, vol. 4, s. 95-98.

⁶ P. Łubiński, *Umiędzynarodowiony trybunał karny w Bośni*, [w:] *Balkany w prognozie zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 78.

dzynarodowienia odnosi się do częściowego korzystania z prawa międzynarodowego humanitarne jako podstawy działania, obecności sędziów z państw niebędących obywatelami państwa, na którego terytorium dokonano zbrodni oraz wsparcia logistycznego i politycznego ze strony społeczności międzynarodowej (*de facto* ONZ). Przykładami tej kategorii trybunałów są Nadzwyczajne Izby Sądowe w Kambodży, Specjalne Składy Sądzące ds. Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim, Trybunał dla Bośni i Hercegowiny czy Specjalna Izba Sądowa Kosowa. Trybunały utworzone są albo przez władze danego państwa (Kambodża, Bośnia i Hercegowina), międzynarodowy organ administrujący (np. *United Nations Transitional Administration in East Timor* w Timorze Wschodnim) albo w wyniku współpracy z organizacją międzynarodową (Unia Europejska w przypadku Kosowa).

Ukraina jest zainteresowana wykorzystywaniem różnych form instytucjonalnych sądownictwa międzynarodowego. Podstawowym argumentem jest niemożność ścigania i karania za zbrodnię agresji przez MTK i niemożność polegania wyłącznie na krajowej ścieżce sądowniczej. Istotne znaczenie ma także poszukiwanie silnej międzynarodowej legitymizacji dla działań retrybutywnych, ze względu na podtrzymywanie impulsów mobilizacyjnych w kontynuowanej wojnie z Rosją.

3. Sądy krajowe i MTK jako formuły ścigania i karania

Analizę form ścigania i karania sprawców zbrodni warto rozpocząć od opcji sądów krajowych oraz stałego trybunału międzynarodowego, gdyż ich wykorzystanie nie wymaga dodatkowych zabiegów ze strony członków społeczności międzynarodowej (tzn. są to rozwiązania prawne już funkcjonujące). Ich formalna dostępność nie musi jednak oznaczać, że są najbardziej użyteczne w kontekście ścigania i osądzenia zbrodni popełnionych w trakcie wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Opcja sądów krajowych jest jedną z najbardziej praktycznych w karaniu sprawców zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni ludobójstwa i zbrodni agresji. Po pierwsze, kodeksy karne zdecydowanej większości państw świata penalizują wskazane przestępstwa. Po drugie, nie trzeba w tym celu tworzyć żadnych dodatkowych instytucji. Jak najbardziej właściwe dla ścigania i karania sprawców zbrodni popełnionych w Ukrainie wydają się sądy rosyjskie (jako że zdecydowana większość odpowiedzialnych za nie jest obywatelami Federacji Rosyjskiej) oraz ukraińskie (jako że na terytorium Ukrainy ich dokonano).

Perspektywa sądenia sprawców przez sądy rosyjskie wydaje się nierealistyczna lub odległa w czasie (możliwa jedynie w przypadku radykalnych zmian politycznych w Rosji). Ukraiński wymiar sprawiedliwości jest bez wątpienia zainteresowany sądeniem sprawców zbrodni, ale, mimo przeprowadzonych reform i kroków dostosowawczych w respektowaniu standardów międzynarodowych⁷, na drodze ku temu stoi kilka zasadniczych przeszkód.

Po pierwsze, ogrom popełnionych zbrodni przekracza możliwości ukraińskiego wymiaru sprawiedliwości. Prokuratura Generalna Ukrainy wskazywała, że liczba

⁷ Patrz m.in. *The Verkhovana Rada passed a bill on punishment for war crimes*, <https://uscc.org.ua/en/the-verkhovna-rada-passed-a-bill-on-punishment-for-war-crimes/> [dostęp: 14.10.2023].

prowadzonych postępowań w sprawie potencjalnych zbrodni wojennych pod koniec 2023 r. przekroczyła 125 tys., a codziennie przybywać ich ma około stu⁸. Trudny do oszacowania przyrost spraw w połączeniu z trudnością prowadzonych postępowań oraz ograniczeniami wynikającymi z toczącego się konfliktu zbrojnego stawiają pod znakiem zapytania możliwość sprawnego i zgodnego z międzynarodowymi standardami procesowymi osądzenia podejrzanych⁹.

Po drugie, w trakcie trwającego konfliktu trudno dokumentować zbrodnie i przeprowadzać postępowania dowodowe, co znacząco komplikuje postępowania przed ukraińskimi sądami oraz będzie utrudniać je w przyszłości¹⁰.

Po trzecie, waga i natura zbrodni międzynarodowych są jednymi z podstawowych przesłanek wykorzystania sądownictwa międzynarodowego. Z jednej strony Ukraina wyrażała zainteresowanie ukazaniem liczby i ciężaru zbrodni popełnionych na terytorium jej państwa przez siły Federacji Rosyjskiej (a taki efekt jest trudniejszy do osiągnięcia przy wykorzystaniu tylko li sądów krajowych). Z drugiej strony, nie jest możliwe sądenie wszystkich zbrodni międzynarodowych na podstawie kodeksu karnego Ukrainy (np. zbrodni przeciwko ludzkości), a ponadto istnieją obawy o bezstronność sądownictwa ukraińskiego¹¹. Istnieje także ryzyko unikania odpowiedzialności za zbrodnie popełnione przez własne siły oraz pospiesznego, pokazowego sądenia podejrzanych za popełnione zbrodnie¹².

Po czwarte, postępowania procesowe prowadzone w ramach krajowego kodeksu karnego mają istotne z perspektywy ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych ograniczenia. Przed sądami krajowymi (a więc też ukraińskimi) trudno postawić osoby dysponujące immunitetem jurysdykcyjnym. Zgodnie z dominującą interpretacją dotyczącą roli i zakresu immunitetu jurysdykcyjnego, osoby pełniące istotne funkcje państwowe (np. prezydent, premier, minister spraw zagranicznych) nie mogą być ścigane przez sądy krajowe, nawet w przypadku prawdo-

⁸ Do 29 września 2023 r. prowadzono postępowania w 108 904, a 1 grudnia już w 125 698 sprawach. Patrz *The toll on Russia from its war in Ukraine, by the numbers*, Atlantic Council, 24 February 2024, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-toll-on-russia-from-its-war-in-ukraine-by-the-numbers/> [dostęp: 22.02.2024]; A. S. Bowen, M. C. Weed, *War Crimes in Ukraine*, "Congressional Research Service Report", 16 October 2023, <https://www.everycrsreport.com/reports/R47762.html> [dostęp: 21.01.2024].

⁹ Pomimo wskazanych ograniczeń w Ukrainie skazano do początku 2024 r. 238 winnych zbrodni popełnionych w trakcie konfliktu, a zdaniem prokuratury generalnej zidentyfikowano ponad 500 sprawców naruszeń praw i zwyczajów wojny. Patrz: M. Hunder, *Ukraine says it identified 511 war crime suspects, convicted 81*, Reuters, 29 February 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-says-it-identified-511-war-crime-suspects-convicted-81-2024-02-29/> [dostęp: 02.03.2024].

¹⁰ Problem dokumentacji i międzynarodowego wsparcia ukraińskiego wymiaru sprawiedliwości wykracza poza ramy artykułu – warto jednak odnotować szereg międzynarodowych inicjatyw, mających na celu wsparcie Ukrainy w celu ułatwienia pociągnięcia do odpowiedzialności osób winnych zbrodni międzynarodowych.

¹¹ O. Nihreieva, *2022 Russian Invasion of Ukraine through the Prism of International Law: a Critical Overview*, "Peace & Security – Paix et Sécurité Internationales" 2022, issue 10, s. 28.

¹² C. McDougall, *The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine*, "Journal of Conflict & Security Law" 2023, vol. 28, no. 2, s. 217; G. Lanza, *The Fundamental Role of International (Criminal) Law in the War in Ukraine*, "Orbis" 2022, vol. 66, issue 3, s. 434.

podobieństwa popełnienia przez nie zbrodni międzynarodowych¹³. Oznaczałoby to, że nie jest możliwe ściganie i karania przez ukraiński wymiar sprawiedliwości osób pełniących najwyższe funkcje w Federacji Rosyjskiej¹⁴. Dodatkowo maksymalny wymiar kary za zbrodnię agresji wynosi w Ukrainie od 10 do 15 lat pozbawienia wolności¹⁵. Biorąc pod uwagę powagę naruszeń przeciwko integralności terytorialnej oraz koszty społeczne, polityczne, ekonomiczne i demograficzne agresji, w Ukrainie dominuje opinia o niskiej dolegliwości przewidywanych przez kodeks karny sankcji. Przewagą sądownictwa krajowego jest możliwość osądzenia sprawców *in absentia*, co byłoby niemożliwe czy to w MTK, czy ewentualnym trybunale *ad hoc*.

Interesującą opcją jest ściganie sprawców zbrodni międzynarodowych w ramach jurysdykcji uniwersalnej. Daje ona możliwość państwom trzecim karania sprawców naruszeń prawa międzynarodowego humanitarnego, nawet jeżeli nie popełnili oni zbrodni na obywatelach tegoż państwa ani na jego terytorium¹⁶. Spora grupa państw (Niemcy, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Estonia, Litwa, Łotwa, Słowacja, Polska, Rumunia, Kanada) zapowiedziało ściganie i karanie sprawców naruszeń prawa międzynarodowego humanitarnego w wojnie rosyjsko-ukraińskiej. Zauważa się jednak, że, po pierwsze, ograniczeniem w ściganiu sprawców zbrodni jest immunitet najwyższych przedstawicieli państw, po drugie, sądy krajowe nie zapewnią odpowiednio silnej legitymizacji, jako że mogą być skażone politycznymi sympatiami oraz antypatiami¹⁷.

Biorąc pod uwagę ograniczenia sądów krajowych i naturę zbrodni międzynarodowych MTK jako trybunał stały można uznać za optymalne rozwiązanie w zakresie ścigania i karania za zbrodnie międzynarodowe. Istotny w kontekście ścigania i karania zbrodni w trakcie omawianego konfliktu jest fakt, że Rosja nie jest stroną Statutu Rzymskiego. Ukraina wprawdzie w 2000 r. podpisała Statut, ale jego ratyfikacja nastąpiła dopiero w sierpniu 2024 r., w czym dużą rolę odgrywa toczący się

¹³ Wniosek taki wypływa z *opinio iuris*, co potwierdza orzeczenie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: MTS) z 14 lutego 2002 w sprawie Yerodia Ndombasi, (Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgement, I.C.J. Reports 2002), par. 58 i 59, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-00-EN.pdf> [dostęp: 16.12.2023]. Patrz także *Fifth report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction*, by Concepción Escobar Hernández, International Law Commission, Special Rapporteur, 16 June 2016, UN Doc. A/CN.4/701, s. 92 i 93 oraz P. d'Argent, P. Lesaffre, *Immunities and Jus Cogens Violations*, [w:] *The Cambridge Handbook of Immunities and International Law*, eds. T. Ruys, N. Angelet, L. Ferro, Cambridge 2019, s. 524 i 633.

¹⁴ R. Kwiecień, *The aggression of the Russian Federation against Ukraine: international law and Power Politics and "what happens now"*, "Polish Review of International Law and European Law" 2022, vol. 11, issue 1, s. 12.

¹⁵ E. Tsybulenko, H. Rinta-Pollari, *Legal Challenges in Prosecuting the Crime of Aggression in the Russo-Ukrainian War*, "Review of Central and East European Law" 2023, vol. 48, issue 3-4, s. 17.

¹⁶ Możliwość taka potwierdza m.in. zasada 157 zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego. International Committee Red Cross, *International Humanitarian Law Databases*, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule157> [dostęp: 21.11.2023].

¹⁷ C. McDougall, *Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics*, "Opinio Juris" 13 March 2022, <https://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/> [dostęp: 11.11.2023].

konflikt. Powyższe nie uniemożliwia pociągnięcia do odpowiedzialności winnych zbrodni wojennych czy zbrodni przeciwko ludzkości zaistniałych po 22 lutego 2022 r. Statut Rzymski przewiduje bowiem formułę przyjęcia jurysdykcji MTK w drodze deklaracji złożonej sekretarzowi MTK (*vide* art. 12 Statutu). Korzystając z tej możliwości Ukraina przyjęła jurysdykcję MTK w celu identyfikacji, ścigania i osądzenia sprawców naruszeń Statutu Rzymskiego mających miejsce na terytorium ukraińskim¹⁸. Podjęte w 2022 r. na wniosek 43 państw-stron Statutu postępowanie MTK potwierdziło wysokie ryzyko popełnienia zbrodni międzynarodowych przez najwyższych przedstawicieli władz politycznych i wojskowych Rosji.

Zgromadzony przez Prokuratora MTK materiał dowodowy umożliwił przygotowanie i wydanie 17 marca 2023 r. przez Izbę Przygotowawczą II nakazów aresztowania Władimira Putina oraz Marii Lwowy-Bielowej, podejrzanych o zbrodnie wojenne polegające na deportacji dzieci ukraińskich na terytorium Rosji¹⁹. W marcu 2024 r. wydano dwa kolejne nakazy aresztowania, jeden w stosunku do Sergieja Kobylasza (byłego dowódcę lotnictwa dalekiego zasięgu sił powietrzno-kosmicznych Federacji Rosyjskiej), a drugi w stosunku do Wiktora Sokolowa (dowódcy Floty Czarnomorskiej). Natomiast w czerwcu 2024 Izba Przygotowawcza II wydała następne dwa nakazy aresztowania: Sergieja Szojgu (ministra obrony Federacji Rosyjskiej do 12 maja 2024 r.) oraz Walerija Gierasimowa (ówczesnego Szefa Sztabu Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej).

Postępowanie przygotowawcze i zaangażowanie MTK ma dla strony ukraińskiej przede wszystkim duże znaczenie wizerunkowe i propagandowe. Dzięki niemu w proces ścigania i karania sprawców zostaje zaangażowana wspólnota międzynarodowa, co daje stronie ukraińskiej szansę na ukazanie zakresu i wagi popełnionych przez Federację Rosyjską zbrodni. Warto zauważyć, że MTK jest sądem o charakterze subsydiarnym i podejmuje działania, jeśli państwo, do którego należy jurysdykcja w danej sprawie, nie wykazuje woli osądzenia sprawców lub jest niezdolne do przeprowadzenia postępowania. Na dodatek MTK sprawuje jurysdykcję wobec spraw o dużym znaczeniu z perspektywy prokuratora trybunału (art. 17 Statutu) i jest trybunałem o dość ograniczonym potencjale kadrowo-finansowym. W konsekwencji MTK z definicji nie jest w stanie rozwiązać problemu skali zbrodni, do których doszło na terytorium Ukrainy.

¹⁸ Ukraina przyjęła dwie takie deklaracje, notyfikowane przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, zgodnie z art. 12, par. 3 Statutu Rzymskiego. Jedna z nich dotyczyła okresu 21 XI 2013 – 22 II 2014, a druga ma charakter bezterminowy. Patrz Rezolucja Rady Najwyższej Ukrainy z 4 lutego 2015 *On the Declaration of the Verkhovna Rada of Ukraine „On the recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court by Ukraine over crimes against humanity and war crimes committed by senior officials of the Russian Federation and leaders of terrorist organizations “DNR” and “LNR”, which led to extremely grave consequences and muss murder of Ukrainian nationals”* oraz nota Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy do MTK z 8 września 2015, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf#search=ukraine [dostęp: 12.11.2023].

¹⁹ ICC Press Release 17 March 2023, *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova*, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [dostęp: 12.11.2023].

Z perspektywy ukraińskiej najistotniejsze atuty postępowań przed MTK to możliwość ukarania przezeń za tzw. sprawstwo kierownicze oraz irrelewantność pełnionej funkcji przez sprawcę naruszenia, co otwierałoby drogę do osądzenia najwyższych dowódców wojskowych oraz politycznych. Prawdopodobieństwo skutecznego ścigania i karania sprawców zbrodni zwiększa nakaz współpracy stron Statutu Rzymskiego z MTK. Rozpoczęcie postępowań przez trybunał wymierzonych w osoby pełniące funkcje publiczne zwiększa potencjalnie izolację Rosji, ale również w trudnej sytuacji stawia te państwa członków MTK, które starają się utrzymywać poprawne relacje polityczne z Rosją.

Z drugiej strony warto podkreślić, że w przeciwieństwie do ścieżki sądownictwa krajowego, nie jest możliwe rozpoczęcie w MTK procesu bez doprowadzenia oskarżonego przed oblicze trybunału, a Rosja nie jest zobowiązana do współpracy z trybunałem²⁰. Zdecydowanie ogranicza to możliwości procesowe trybunału w kontekście osądzania sprawców zbrodni w wojnie rosyjsko-ukraińskiej.

Krytyczna analiza nakazów aresztowania i działalności Prokuratora MTK pozwala na wyciągnięcie kilku wniosków. Po pierwsze, nakazy aresztowania dotyczą liderów politycznych i najwyższych dowódców wojskowych, co ma szczególne znaczenie wizerunkowe dla Rosji i polityczną wagę dla Ukrainy. Odiurność „zbrodniarza wojennego” może mieć istotne znaczenie polityczne (np. w kontekście prowadzenia negocjacji pokojowych) i wpisuje się w ukraińską strategię mobilizowania społeczności międzynarodowej w opozycji przeciwko Rosji. Po drugie, przedstawione w nakazach aresztowania zarzucane czyny są stosunkowo proste do wykazania (zbrodnie wojenne polegające na deportacji dzieci lub atakach na obiekty o znaczeniu dla ludności cywilnej), przy czym zwraca uwagę poszerzanie kwalifikacji – w nakazach aresztowania Kobylasza, Sokołowa, Szojgu i Gierasimowa pojawia się zarzut zbrodni przeciwko ludzkości polegających na niszczeniu infrastruktury krytycznej, co ma szczególnie istotne znaczenie dla Ukrainy ze względu na rolę infrastruktury krytycznej w utrzymaniu stabilności społeczno-ekonomicznej i możliwości prowadzenia konfliktu (nakazy aresztowania „ukazują” działania Rosji jako szczególną zbrodnię międzynarodową, „popelnioną w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej”²¹). Po trzecie, MTK unika zarzutów odnoszących się do trudnej do wykazania zbrodni ludobójstwa, ale w nakazach aresztowania znajdują się sformułowania, które są ściśle związane z art. 2 konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (np. w kontekście przymusowego przekazywania dzieci członków z jednej grupy do innej albo powodowania poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju psychicznego członków grupy)²². Powyższe

²⁰ Władze Rosji uznały, że MTK naruszył prawo krajowe i międzynarodowe i wystosowały własne nakazy aresztowania najwyższych urzędników MTK.

²¹ Vide art. 7 (1) Statutu Rzymskiego. Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708.

²² Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Dz.U. 1952, nr 2, poz. 9; ICC Press Release, *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov*, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and> [dostęp: 9.10.2024]; ICC Press Release 25 June 2024, *Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Va-*

konkluzje ułatwiają ukraińskim władzom budowanie narracji, której efektem ma być międzynarodowa izolacja i napiętnowanie Rosji, a także pozyskanie zasobów w celu stawiania skutecznego oporu przeciwko siłom zbrojnym Federacji Rosyjskiej.

Zaangażowanie MTK w proces ścigania i postawienia przed sądami winnych naruszeń prawa międzynarodowego jest duże, ale nie bezwarunkowe. Przedstawiciele MTK w kilku aspektach sceptycznie podchodzą do współpracy z ukraińskim rządem oraz ukraińskim wymiarem sprawiedliwości. Wynika to przede wszystkim z obaw o niezależność i jakość ukraińskiego sądownictwa, ryzyka pokazowych (a więc niespełniających rygorów międzynarodowego sądownictwa) procesów (*vide* sprawa Wadim Szyszmarin) oraz niechęci do ścigania sprawców naruszeń walczących po stronie Ukrainy (zarówno członków ukraińskich sił zbrojnych, jak i ochotników)²³. O ile w wymiarze politycznym stanowisko ukraińskiego rządu jest zrozumiałe, to jest nie do zaakceptowania przez MTK, który podkreśla swoją bezstronność i wiarygodność wyrastającą ze skrupulatnego przestrzegania Statutu Rzymskiego oraz prawa międzynarodowego. Władze Ukrainy w maju 2022 r. przyjęły rozwiązania umożliwiające współpracę z MTK, ale wprost wyraziły w nich swoją intencję, by kooperacja służyła ściganiu i osądzeniu tych obywateli Ukrainy (lub obywateli innych państw lub bezpaństwowców), którzy podjęli działania przeciwko niezależności i integralności terytorialnej Ukrainy²⁴. Powyższy problem bez wątpienia wpłynął na stosunkowo późną ratyfikację Statutu Rzymskiego. Można by domniemywać, że przystąpienie do MTK było logiczną konsekwencją ścisłej współpracy ukraińsko-zachodniej, ale warto podkreślić, że z perspektywy władz w Kijowie niesie ono różnorakie konsekwencje. Z jednej strony wzmacnia legitymizację MTK i jego czynności w kontekście ścigania rosyjskich zbrodni, ale z drugiej poddaje też kontroli działania ukraińskich funkcjonariuszy i dowódców. Z tego powodu Ukraina wraz z ratyfikacją Statutu Rzymskiego przyjęła deklarację, zgodnie z którą przez siedem lat od wejścia w życie umowy Ukraina nie będzie uznawać jurysdykcji Trybunału w odniesieniu do zbrodni wojennych, jeżeli istnieje podejrzenie, że zbrodnia została popełniona przez jej obywateli²⁵. Deklaracja ukraińska spotkała się z pewnym zaskoczeniem i można ją traktować jako wyraz nie tyle sceptycyzmu wobec MTK, co podwójnych standardów ze strony ukraińskiej²⁶. Przystąpienie do MTK w kontekście zbrodni rosyjskich ułatwi wspólne

silyevich Gerasimov, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugotovich-shoigu-and> [dostęp: 9.10.2024]. Patrz także przypis nr 19.

²³ K. Ambos, *Ukrainian Prosecution of ICC Statute Crimes: Fair, Independent and Impartial?*, 22 lipca 2022, <https://www.ejiltalk.org/ukrainian-prosecution-of-icc-statute-crimes-fair-independent-and-impartial/> [dostęp: 30.10.2023].

²⁴ Закон України. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> [dostęp: 12.11.2023].

²⁵ Deklaracja jest zgodna z art. 124 Statutu Rzymskiego. Do tej pory złożyły ją jedynie Francja i Kolumbia. W 2015 roku Zgromadzenie MTK przyjęło poprawkę dotyczącą usunięcia ze Statutu Rzymskiego art. 124, jednak do tej pory zmiana nie weszła w życie ze względu na brak odpowiednich liczby ratyfikacji. S. Tabak, *Article 124, War Crimes, and the Development of the Rome Statute*, „Georgetown Journal of International Law” 2009, vol. 40, s. 1069-1099.

²⁶ *Ukraine Moves to Join ICC But Limits in Ratification Law Compromise Hopes for Justice*, Human Rights

(tzn. trybunału i Ukrainy) procedowanie, ale podkreślenia wymaga, że od momentu akcesji Ukraina będzie zobligowana do współpracy z trybunałem na zasadach przewidzianych Statutem Rzymskim.

Z perspektywy ukraińskiej ważnym problemem polegania na jurysdykcji MTK jest niemożność jej wykorzystania do ścigania winnych zbrodni agresji²⁷. Wprawdzie zbrodnia agresji jest penalizowana przez Statut Rzymski, ale przyjęte rozwiązania prawne wyłączały możliwość ścigania sprawców zbrodni. Po konferencji przeglądowej MTK w Kampali w 2010 r. doprecyzowano na użytek MTK definicję zbrodni, a wraz z ratyfikacją odpowiednich poprawek do Statutu (co nastąpiło 25 września 2019 r.) pojawiła się prawna możliwość ścigania i karania osób odpowiedzialnych za zbrodnię agresji. W przeciwieństwie do pozostałych wskazanych przez Statut zbrodni, MTK nie ma możliwości ścigania i karania za zbrodnię agresji popełnioną przez obywateli państw nie będących stroną MTK lub na terytorium państwa nie będącego stroną Statutu²⁸. Jediną sytuacją, w ramach której może dojść do działania MTK jest przekazanie sprawy (ścigania danej zbrodni agresji) przez Radę Bezpieczeństwa na mocy rozdziału VII²⁹. Wskazane powyżej okoliczności prawne *de facto* wykluczają możliwość ścigania obywateli Rosji – decydentów lub osób mających wpływ na politykę – za przygotowanie i przeprowadzenie agresji przeciwko Ukrainie.

4. Trybunał międzynarodowy jako potencjalna forma ścigania i karania

Kolejną z opcji ścigania i karania zbrodni, w szczególności agresji, jest powołanie międzynarodowego trybunału, przede wszystkim trybunału *ad hoc*. Istnieje kilka możliwości polityczno-prawnych jego utworzenia. Najbardziej oczywistą jest odpowiednia rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ przyjęta na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych. W ten sposób powoływano inne trybunały *ad hoc* – MTKJ oraz MTKR. Legitymizacja i legalność takiego trybunału byłyby bezdyskusyjne. Niemniej jednak rozwiązanie jest wybitnie teoretyczne ze względu na wymaganą zgodę (ewentualnie wstrzymanie się od głosu) samej Federacji Rosyjskiej, co wydaje się niemożliwe. Kolejnym sposobem powołania trybunału może być umowa międzynarodowa między mocarstwami, podobna do tej powołującej tzw. trybunał norymberski. Innym rozwiązaniem mogłoby być powołanie trybunału międzynarodowego przez inny organ ONZ (np. Zgromadzenie Ogólne) lub inną organizację międzynarodową. W tym kontekście wspomina się najczęściej o Radzie Europy i Unii Europejskiej.

Watch, <https://www.hrw.org/news/2024/08/27/ukraine-moves-join-icc> [dostęp: 11.10.2024].

²⁷ Więcej na ten temat P. Grzebyk, *Definicja zbrodni agresji (po konferencji przeglądowej MTK)*, „Państwo i Prawo” 2011, nr 1, s. 45-59; E. Pollman, *The crime of aggression and the case of Ukraine*, „American Yearbook of International Law” 2022, vol. 1, no. 1, s. 717-720.

²⁸ Patrz art. 8 bis, art. 15 bis oraz art. 15 ter Statutu Rzymskiego. Poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., przyjęte podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11 czerwca 2010 r. Dziennik Ustaw 2018, poz. 1753.

²⁹ Por. K. Nuotio, *The war in Ukraine, the evolution of international criminal law and the crumbling of the rule of law in Russia*, „Defensor Legis” 2022, vol. 103, no. 1,5, s. 315.

Zaletami trybunału *ad hoc* z perspektywy ukraińskiej są m.in. a) zaangażowanie społeczności międzynarodowej, organizacji międzynarodowych i/lub mocarstw w proces ścigania i karania sprawców zbrodni³⁰, b) mobilizowanie krajowej opinii publicznej poprzez ukazanie Rosji jako państwa-zbrodniarza i antagonistę społeczności międzynarodowej³¹, c) skuteczne odciążenie krajowego systemu sądownictwa poprzez zapewnienie materialnych i kadrowych zasobów koniecznych do osądzenia winnych agresji, a także – w przypadku części zbrodni międzynarodowych – zagwarantowanie wymiaru kar wyższego niżby to wynikało z sankcji przewidywanych przez prawo ukraińskie. *Last but not least*, trybunał *ad hoc* miałby się skoncentrować na ściganiu zbrodni agresji Rosji oraz Białorusi. Ukraina od niemal początku konfliktu optuje za którymś z powyższych rozwiązań wyrażając szczególne preferencje dla trybunału powołanego w wyniku porozumienia państw³² lub trybunału powołanego przy współpracy i na podstawie rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ³³.

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (dalej: ZPRE) już w kwietniu 2022 r. zaproponowało utworzenie trybunału międzynarodowego w sprawie zbrodni agresji na Ukrainę³⁴. ZPRE wyrażało wielokrotnie wsparcie dla tej idei, przy czym należy przy tym zauważyć, że propozycja pozbawiona jest konkretów, a ZPRE samo nie może takiego trybunału powołać³⁵. W podobnym tonie co ZPRE wypowiedział się w styczniu 2023 r. Parlament Europejski³⁶.

Dyskusji wokół powołania trybunału *ad hoc* towarzyszą poważne prawne i polityczne obawy co do takiego rozwiązania³⁷. Dotyczą one przede wszystkim a) braku odpowiedniej legitymizacji prawnomiędzynarodowej (brak rezolucji organów ONZ, szczególnie Rady Bezpieczeństwa); b) braku obowiązku współpracy państw z tak

³⁰ M. Jędrusiak, *Putting Russia on trial. Ukrainian efforts to establish a tribunal for crimes of aggression*, OSW Commentary, Number 560, 2023, s. 1-2, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW%20Commentary%20560.pdf> [dostęp: 12.01.2024].

³¹ *The Russia-Ukraine Conflict: From Full-Scale War To Conflict Resolution And Post-War Recovery*, "National Security and Defence Journal" 2023, vol. 191-192, no. 1-2, s. 24.

³² Poparcie dla takiego trybunału wyraził m.in. ówczesny minister spraw zagranicznych Dmytro Kuleba, patrz m.in. *A criminal tribunal aggression in Ukraine*, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/events/all/research-event/criminal-tribunal-aggression-ukraine> [dostęp: 5.12.2023].

³³ Patrz także *President Zelensky: We are doing everything to create Special Tribunal for Russian crimes*, <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3624632-president-zelensky-we-are-doing-everything-to-create-special-tribunal-for-russian-crimes.html> [dostęp: 5.12.2023]. Za trybunałem międzynarodowym lub hybrydowym powołanym przy wsparciu ONZ opowiedziała się także w 2022 r. Komisja Europejska, *Ukraine: Commission presents options to make sure that Russia pays for its crimes*, Press Release 30 November 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7311 [dostęp: 6.12.2023].

³⁴ *Parliamentary Assembly condemns Russian aggression against Ukraine, calls for comprehensive, just and lasting peace*, 13 October 2023, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/parliamentary-assembly-condemns-russian-aggression-against-ukraine-calls-for-comprehensive-just-and-lasting-peace> [dostęp: 22.12.2023].

³⁵ Rezolucja 2842 z 26 stycznia 2023 r. Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, *Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine*, <https://pace.coe.int/en/files/31620/html> [dostęp: 5.01.2024].

³⁶ Patrz także E. Tsybulenko, H. Rinta-Pollari, *Legal Challenges in Prosecuting...*, s. 19-20.

³⁷ M. Duclos, *A Special Tribunal for the Russian Crime of Aggression in Ukraine*, <https://www.institut-montaigne.org/en/expressions/special-tribunal-russian-crime-aggression-ukraine> [dostęp: 13.12.2024].

powołanym trybunałem; c) immunitetu jurysdykcyjnego przedstawicieli Federacji Rosyjskiej. Jedynie na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa przyjętej w trybie rozdziału VII Karty jest możliwe zignorowanie immunitetu jurysdykcyjnego przedstawicieli państwa, takich jak prezydent, szef rządu i minister spraw zagranicznych³⁸. Oznacza to, że (pomijając zgodę państwa na podporządkowanie się danemu organowi sądowemu³⁹) trybunał *ad hoc* powołany przez Unię Europejską czy Radę Europy, bądź grupę państw, może mieć ograniczone możliwości ścigania i karania najwyższych przedstawicieli władz i przedstawicieli dyplomatycznych Federacji Rosyjskiej⁴⁰.

Powołanie trybunału międzynarodowego *ad hoc* wydaje się mało prawdopodobnym rozwiązaniem w celu ścigania winnych zbrodni popełnionych w trakcie wojny rosyjsko-ukraińskiej. Wiązałoby się to z dużym zaangażowaniem mocarstw zachodnich, utożsamianym z ich perspektywą z uwikłaniem. Mocarstwa zachodnie unikają kroków potwierdzających rosyjską narrację o wojnie Zachodu z Rosją. Preferują też zdecydowanie pozycję obserwatora, aniżeli uczestnika konfliktu. Z ich perspektywy powołanie trybunału *ad hoc* obniżyłoby skłonność Rosji do negocjacji pokojowych, utrudniłoby takie rozmowy, a także wpłynęłoby negatywnie na możliwości normalizacji stosunków z Rosją po zakończonym konflikcie⁴¹. Dodatkowo Stany Zjednoczone i Wielka Brytania sceptycznie wypowiadają się o swoim zaangażowaniu w tworzenie podobnego trybunału m.in. ze względu na oskarżenia o agresję na Serbię w 1999, na Irak w 2003 r., czy operację Izraela w Strefie Gazy po 2023 r.⁴² Z tego też powodu mocarstwa zachodnie zdecydowanie niechętnie wyrażają się o możliwości utworzenia trybunału międzynarodowego.

Powołanie podobnego trybunału przez Zgromadzenie Ogólne ONZ również nastęrcza kilku trudności i wydaje się mało prawdopodobne. Po pierwsze, Zgromadzenie Ogólne ma ograniczone możliwości powołania trybunału karnego przeciwko Rosji, co potwierdzają orzeczenia trybunałów międzynarodowych (MTS i MTKJ)⁴³.

³⁸ Część obserwatorów uważa, że utworzony we współpracy z ONZ Trybunał Specjalny dla Siera Leone (dalej SCSL) może stanowić użyteczny precedens dla osądzenia najwyższych przedstawicieli Rosji. Przed SCSL osądzono wprawdzie byłego prezydenta Charlesa Taylora, uznając że nie chroni go immunitet, ale warto dodać że SCSL został zainicjowany rezolucją Rady Bezpieczeństwa 1315 z 14 sierpnia 2000 r. Patrz m.in. M. Jędrysiak, *Putting Russia on trial...* s. 4.

³⁹ Arrest Warrant of 11 April 2000..., par. 62.

⁴⁰ Por. O. Hathaway, M. Mills, H. Zimmerman, *The Legal Authority to Create a Special Tribunal to Try the Crime of Aggression Upon the Request of the UN General Assembly*, <https://www.justsecurity.org/86450/the-legal-authority-to-create-a-special-tribunal-to-try-the-crime-of-aggression-upon-the-request-of-the-un-general-assembly/> [dostęp: 17.12.2023] oraz International Crisis Group, *A New Court to Prosecute Russia's Illegal War?*, <https://www.crisisgroup.org/global-ukraine/new-court-prosecute-russias-illegal-war> [dostęp: 17.12.2023].

⁴¹ F. Wesslau, *A tribunal like no other: Prosecuting Russia's crime of aggression in Ukraine*, European Council on Foreign Relations, 2023, <https://ecfr.eu/article/a-tribunal-like-no-other-prosecuting-russias-crime-of-aggression-in-ukraine/> [dostęp: 18.12.2023].

⁴² M. Duclos, *A Special Tribunal for...*; M. Jędrysiak, *Putting Russia on trial...*, s. 5-6; K. J. Heller, *Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine Is a Bad Idea*, <http://opiniojuris.org/2022/03/07/creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-a-bad-idea/> [dostęp: 11.12.2023].

⁴³ C. McDougal, *The Imperative of Prosecuting Crimes ...*, s. 213. Krytycy takiego punktu widzenia

Po drugie, wcale nie jest oczywiste, że zdecydowana większość państw poprze wnioski o utworzenie trybunału⁴⁴. Po trzecie, nie jest oczywiste czy taki trybunał miałby możliwość uchylenia immunitetu najwyższych przedstawicieli Federacji Rosyjskiej⁴⁵.

Utworzenie klasycznego trybunału wojskowego (czyli takiego, który zwycięskie mocarstwa tworzą w celu osądzenia zbrodni międzynarodowych) wydaje się nieprawdopodobne, gdyż, po pierwsze, wymagałoby pokonania Rosji na polu walki, po drugie oznaczałoby *de facto* zaangażowanie mocarstw zachodnich w konflikt wojenny i wzięcie przez nie odpowiedzialności za osądzenie przywódców politycznych i militarnych Federacji Rosyjskiej.

4. Trybunał hybrydowy jako potencjalna forma ścigania i karania

Ostatnią z opcji ścigania i karania sprawców jest powołanie trybunału międzynarodowego. Za przesłanki utworzenia trybunału hybrydowego w celu ukarania sprawców zbrodni międzynarodowych Antonio Cassese uważa m.in. a) wysokie koszty funkcjonowania trybunału międzynarodowego, b) brak woli politycznej kluczowych członków społeczności międzynarodowej do utworzenia trybunału typu norymberskiego lub *ad hoc*, c) rzeczywista wola danego państwa do osądzenia sprawców naruszeń, d) odpowiedni poziom infrastruktury wymiaru sprawiedliwości w danym państwie, e) uwarunkowania wewnętrzne w danym państwie (traktowanie wymiaru sprawiedliwości jako elementu suwerenności państwa i dążenie do zaspokojenia narodowych ambicji)⁴⁶. Warto zwrócić uwagę na dwa ze wskazanych czynników, ukazujące złożoność sytuacji i sprzeczność oczekiwań kluczowych graczy (Ukrainy i państw zachodnich). Po pierwsze, nie ma wystarczającej woli politycznej ze strony mocarstw zachodnich do utworzenia trybunału międzynarodowego *ad hoc*. Po drugie, w Ukrainie – co do zasady – nie zachodzą okoliczności wskazane przez Cassese. Trybunały hybrydowe tworzy się w szczególności tam, gdzie dana społeczność lub państwo nie chcą utraty kontroli nad procesem dochodzenia do sprawiedliwości. Tymczasem ukraiński rząd zwraca uwagę, że problem obawy o utratę suwerenności w tym przypadku nie występuje, co więcej, podkreśla funkcjonalność trybunału międzynarodowego.

Zalety opisywanego rozwiązania prawnego wynikają z umiejscowienia trybunału (bliskości pokonfliktowego terytorium i społeczeństwa), potencjalnego zaangażowania lokalnej społeczności oraz umocowania w wewnętrznym porządku prawnym⁴⁷. Powyższe warunki są szczególnie istotne w sytuacjach po konfliktach

powołują się na kontrowersyjną z perspektywy Karty rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ *Uniting for Peace*. Patrz także O. Hathaway, M. Mills, H. Zimmerman, *The Legal Authority to Create...*

⁴⁴ P. I. Labuda, *Beyond rhetoric: Interrogating the Eurocentric critique of international criminal law's selectivity in the wake of the 2022 Ukraine invasion*, "Leiden Journal of International Law" 2023, vol. 36, issue 4, s. 1107. Tam także więcej na temat selektywności sądownictwa międzynarodowego karnego w kontekście budowy trybunału *ad hoc* w kontekście wojny w Ukrainie. Patrz także C. McDougall, *The Imperative of Prosecuting Crimes...*, s. 220; International Crisis Group, *A New Court...*

⁴⁵ E. Tsybulenko, H. Rinto-Pollari, *Legal Challenges in Prosecuting...*, s. 21-22. Inaczej O. Hathaway, M. Mills, H. Zimmerman, *The Legal Authority to Create...* Patrz także M. Duclos, *A Special Tribunal for...*

⁴⁶ A. Cassese, *The Role of Internationalized Courts...*, s. 4-6.

⁴⁷ J. I. Turner, *Nationalizing International...*, s. 15-29.

o charakterze wojen domowych (przywołać można przykład Kambodży czy Sierra Leone). Można również zaryzykować twierdzenie, że ukaranie kluczowych sprawców zbrodni w klasycznym konflikcie międzypaństwowym, podobnym do rosyjsko-ukraińskiego, wymaga silniejszej legitymizacji, zapewnianej np. przez organizacje międzynarodowe, a także podobnej do tej w trybunałach międzynarodowych. To z kolei – ze względu na ograniczone poparcie mocarstw zachodnich – jest warunkiem trudnym do realizacji.

Gdyby brać pod uwagę opinie przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Niemiec, to powstanie trybunału umiędzynarodowionego jest jedną z najbardziej prawdopodobnych opcji ścigania i karania sprawców zbrodni międzynarodowych popełnionych w wojnie rosyjsko-ukraińskiej⁴⁸. Jest to efekt przedstawionej wcześniej niechęci mocarstw do utworzenia trybunału międzynarodowego. Trybunał taki mógłby zostać ulokowany, zdaniem Beth van Schaack z amerykańskiego Departamentu Stanu, „w dowolnym europejskim państwie” i korzystać ze wsparcia społeczności międzynarodowej⁴⁹.

Propozycje państw zachodnich dotyczące powołania trybunału hybrydowego (*vide* propozycja G7 w 2023 r.) nie mogły być zignorowane przez Ukrainę⁵⁰. Władze ukraińskie o propozycji powołania trybunału hybrydowego wyrażają się nadzwyczaj sceptycznie⁵¹. Po pierwsze, z perspektywy interesów Ukrainy powstanie takiego trybunału zwiększałoby autonomię działań mocarstw w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej. Po drugie, umocowanie trybunału w ukraińskim porządku prawnym byłoby sprzeczne z ukraińską konstytucją, która wprost zakazuje powoływania sądów specjalnych. Rozwiązaniem teoretycznie mogłaby być zmiana konstytucji, tak aby umożliwić powołanie takiego trybunału, ale (pomijając niechęć decydentów do utworzenia wspomnianego trybunału) konstytucja Ukrainy zakazuje także zmiany konstytucji w trakcie stanu wojennego, który obowiązuje od 24 lutego 2022 r. Wyjściem byłoby powołanie takiego trybunału dopiero po zakończeniu konfliktu, co jednak wydaje się nie do zaakceptowania przez Ukrainę ze względu na jej dążenie do ścigania i osądzenia winnych zbrodni, w szczególności agresji, *hic et nunc*. Po trzecie, powołanie trybunału umiędzynarodowionego, niemającego legitymizacji rezolucji Rady Bezpieczeństwa oznacza w istocie bezkarność najwyższych przedstawicieli Fe-

⁴⁸ UK joins core group dedicated to achieving accountability for Russia's aggression against Ukraine, <https://www.gov.uk/government/news/ukraine-uk-joins-core-group-dedicated-to-achieving-accountability-for-russias-aggression-against-ukraine> [dostęp: 6.12.2023]; „Strengthening International Law in Times of Crisis” – Rede von Außenministerin Annalena Baerbock in Den Haag, <https://www.auswaertigesamt.de/de/newsroom/strengthening-international-law-in-times-of-crisis/2573384> [dostęp: 6.12.2023].

⁴⁹ US Department of State, Ambassador Van Schaack's Remarks on the U.S. Proposal to Prosecute Russian Crimes of Aggression, <https://www.state.gov/ambassador-van-schaacks-remarks/> [dostęp: 6.12.2023]; R. Hamilton, *An Assessment of the United States' New Position on An Aggression Tribunal for Ukraine*, <https://www.justsecurity.org/85765/an-assessment-of-the-united-states-new-position-on-an-aggression-tribunal-for-ukraine/> [dostęp: 6.12.2023].

⁵⁰ K. J. Heller, *Report: Ukraine Willing to "Compromise" on a Non-Ukrainian Internationalized Tribunal*, <http://opiniojuris.org/2023/08/23/report-ukraine-willing-to-compromise-on-a-non-ukrainian-internationalized-tribunal/> [dostęp: 11.12.2023].

⁵¹ O. Hathaway, M. Mills, H. Zimmerman, *The Legal Authority to Create...*

deracji Rosyjskiej ze względu na wymóg poszanowania immunitetu judykacyjnego⁵².

Ciekawym rozwiązaniem zaproponowanym przez Ukrainę jest powołanie trybunału umiędzynarodowionego na mocy porządku prawnego innego niż ukraiński. Andriej Smirnow, zastępca szefa administracji prezydenta Ukrainy, przyznał, że choć najlepszą opcją byłoby powstanie trybunału międzynarodowego, to należy rozważyć „opcję powołania trybunału umiędzynarodowionego w innym niż Ukraina państwie, o systemie prawnym zasługującym na zaufanie społeczności międzynarodowej”⁵³. Potencjalnym gospodarzem takiego trybunału hybrydowego mogłoby być teoretycznie któreś z państw bliskich geograficznie np. Polska, Rumunia lub któreś z państw bałtyckich.

Precedensem – i tym samym poważną propozycją dotyczącą ulokowania trybunału hybrydowego – jest przekazanie władztwa jurysdykcyjnego Niderlandom w kontekście zbadania i ewentualnego osądzenia winnych w sprawie zestrzelenia samolotu MH17 w 2014 r. Na podstawie porozumienia z 2017 r. Ukraina delegowała możliwość ścigania i ukarania sprawców zbrodni popełnionych na terytorium ukraińskim⁵⁴. Zainicjowana współpraca między niderlandzkim a ukraińskim wymiarem sprawiedliwości mogłaby być kontynuowana przy międzynarodowym wsparciu także w kontekście agresji Rosji na Ukrainę i popełnionych w jej trakcie zbrodni. Ograniczeniem funkcjonowania takiego trybunału umiędzynarodowionego mogłaby być postawa państw trzecich. Te bowiem nie są zobowiązane do współpracy z sądem hybrydowym, co ma przecież miejsce w przypadku MTK (o ile państwo jest stroną Statutu Rzymskiego) lub trybunału *ad hoc* powołanego rezolucją Rady Bezpieczeństwa na mocy rozdziału VII Karty. Ograniczać to może w przypadku silnie umiędzynarodowionych konfliktów skuteczność trybunału hybrydowego.

Podsumowanie

Skutkiem konfliktu rosyjsko-ukraińskiego i będących jego efektem zbrodni międzynarodowych stało się poszukiwanie prawnej formuły ścigania i osądzenia sprawców tychże zbrodni. W zdecydowanej większości konfliktów sięgnięcie po międzynarodowe możliwości osądzenia sprawców pojawia się w schyłkowej fazie konfliktu lub po zakończeniu tegoż. Tymczasem Ukraina jest zainteresowana powstaniem trybunału międzynarodowego od niemalże początku wojny. Z perspektywy Ukrainy jest to *de facto* element konfliktu – permanentnego poszukiwania legitymizacji swoich działań obronnych, uzyskania wsparcia państw zachodnich oraz mobilizowania międzynarodowej i krajowej opinii publicznej. Prawnomiędzynarodo-

⁵² Więcej na temat krytyki trybunału hybrydowego J. Trahan, *Why a 'Hybrid' Ukrainian Tribunal on the Crime of Aggression Is Not an Answer*, <https://www.justsecurity.org/85019/why-hybrid-ukrainian-tribunal-on-crime-of-aggression-is-not-the-answer/> [dostęp: 2.01.2024].

⁵³ K. J. Heller, *Report: Ukraine Willing...* /

⁵⁴ Więcej na ten temat L. Yanev, *Jurisdiction and Combatant's Privilege in the MH17 Trial: Treading the Line Between Domestic and International Criminal Justice*, "Netherlands International Law Review" 2021, vol. 68, no. 2, s. 171.

dowe ściganie i karanie sprawców zbrodni daje możliwość efektywnego podtrzymania antyrosyjskiej narracji, co ma służyć celom wskazanym wcześniej.

Kolejnym elementem dyskusji na temat formy osądzenia sprawców naruszeń jest luka w praktyce sądownictwa międzynarodowego karnego, wynikająca z niemożności ścigania zbrodni agresji, zwłaszcza przez MTK. Ową lukę mogłaby teoretycznie wypełnić odpowiednia rezolucja Rady Bezpieczeństwa na mocy rozdziału VII Karty, umożliwiająca powstanie trybunału międzynarodowego kompetentnego do osądzania zbrodni agresji. Międzynarodowe możliwości ścigania i osądzenia sprawców zbrodni warunkowane są także sytuacją na froncie – im większe szanse Ukrainy na wyparcie sił zbrojnych Rosji ze swojego terytorium, tym większe szanse na powołanie trybunału międzynarodowego. *Last but not least*, za najbardziej prawdopodobną formułę ścigania sprawców naruszeń należy uznać wykorzystanie ukraińskiego systemu sprawiedliwości, także w formule trybunału umiędzynarodowionego umiejscowionego w jednym z państw europejskich.

BIBLIOGRAFIA-REFERENCES

Sources:

Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002), <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-00-EN.pdf> [dostęp: 6.12.2023].

Studies:

A New Court to Prosecute Russia's Illegal War?, International Crisis Group, <https://www.crisisgroup.org/global-ukraine/new-court-prosecute-russias-illegal-war> [dostęp: 17.12.2023].

Ambos Kai, *Ukrainian Prosecution of ICC Statute Crimes: Fair, Independent and Impartial?*, 22 lipca 2022 r., <https://www.ejiltalk.org/ukrainian-prosecution-of-icc-statute-crimes-fair-independent-and-impartial/> [dostęp: 30.10.2023].

Bachmann Klaus, Fatić Aleksandar, *The UN International Criminal Tribunals: Transition without Justice?*, Abingdon-New York 2015.

Bowen Andrew S., Weed Matthew C., *War Crimes in Ukraine*, "Congressional Research Service Report" 16 October 2023, <https://www.everycrsreport.com/reports/R47762.html> [dostęp: 22.12.2023].

Burek Wojciech, *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2006, vol. 4, s. 94-120.

Cassese Antonio, *The Role of Internationalized Courts and Tribunals in the Fight Against International Criminality*, [w:] *Internationalized Criminal Courts: Sierra Leone, East Timor, Kosovo, and Cambodia*, eds. C. P. R. Romano, A. Nollkaemper, J. K. Kleffner, Oxford 2004, s. 3-14.

D'Argent Pierre, Lesaffre Pauline, *Immunities and Jus Cogens Violations*, [w:] *The Cambridge Handbook of Immunities and International Law*, eds. T. Ruys, N. Angelet, L. Ferro, Cambridge 2019, s. 614-633.

Duclos Michael, *A Special Tribunal for the Russian Crime of Aggression in Ukraine*, Institute Montaigne, 31 January 2023, <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/special-tribunal-russian-crime-aggression-ukraine> [dostęp: 13.12.2023].

- Grzebyk Patrycja, *Definicja zbrodni agresji (po konferencji przeglądowej MTK)*, „Państwo i Prawo” 2021, nr 1, s. 45-58.
- Hamilton Rebecca, *An Assessment of the United States’ New Position on An Aggression Tribunal for Ukraine*, <https://www.justsecurity.org/85765/an-assessment-of-the-united-states-new-position-on-an-aggression-tribunal-for-ukraine/> [dostęp: 06.12.2023].
- Hathaway Oona, Mills Maggie, Zimmerman Heather, *The Legal Authority to Create a Special Tribunal to Try the Crime of Aggression Upon the Request of the UN General Assembly*, <https://www.justsecurity.org/86450/the-legal-authority-to-create-a-special-tribunal-to-try-the-crime-of-aggression-upon-the-request-of-the-un-general-assembly/> [dostęp: 17.12.2023].
- Heller Kevin Jon, *Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine Is a Bad Idea*, <http://opiniojuris.org/2022/03/07/creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-a-bad-idea/> [dostęp: 11.12.2023].
- Heller Kevin Jon, *Report: Ukraine Willing to “Compromise” on a Non-Ukrainian Internationalized Tribunal*, <http://opiniojuris.org/2023/08/23/report-ukraine-willing-to-compromise-on-a-non-ukrainian-internationalized-tribunal/> [dostęp: 11.12.2023].
- Hunder Max, *Ukraine says it identified 511 war crime suspects, convicted 81*, Reuters, 29 February 2024, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-says-it-identified-511-war-crime-suspects-convicted-81-2024-02-29/> [dostęp: 11.12.2023].
- International Humanitarian Law Databases*, International Committee Red Cross, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1> [dostęp: 11.12.2023].
- Jędrysiak Marcin, *Putting Russia on trial. Ukrainian efforts to establish a tribunal for crimes of aggression*, OSW Commentary, nr 560, 2023, s. 1-7, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/OSW%20Commentary%20560.pdf> [dostęp: 12.01.2024].
- Kozak-Balaniuk Iryna, *Acts Committed by Russian Citizens in Ukraine after 24 February 2022 that May Constitute the Crime Of Genocide*, „Review of European and Comparative Law” 2023, special issue, s. 101-118.
- Kwiecień Roman, *The aggression of the Russian Federation against Ukraine: international law and Power Politics and “what happens now”*, „Polish Review of International Law and European Law” 2022, vol. 11, issue 1, s. 9-21.
- Labuda Patryk I., *Beyond rhetoric: Interrogating the Eurocentric critique of international criminal law’s selectivity in the wake of the 2022 Ukraine invasion*, „Leiden Journal of International Law” 2023, vol. 36, issue 4, s. 1095-1116.
- Lanza Giulia, *The Fundamental Role of International (Criminal) Law in the War in Ukraine*, „Orbis” 2022, vol. 66, issue 3, s. 424-435.
- Linton Suzannah, *Cambodia, East Timor and Sierra Leone: Experiments in International Justice*, „Criminal Law Forum” 2001, vol. 12, s. 185-246.
- Łubiński Piotr, *Umiędzynarodowiony trybunał karny w Bośni*, [w:] *Bałkany w prognozie zjednoczonej Europy*, red. P. Czubik, Kraków 2008, s. 77-97.
- McDougall Carrie, *The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine*, „Journal of Conflict & Security Law” 2023, vol. 28, no. 2, s. 203-230.
- McDougall Carrie, *Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics*, *Opinio Juris*, 13 March 2022, <https://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/> [dostęp: 11.11.2023].
- Nihreieva Olena, *2022 Russian Invasion of Ukraine through the Prism of International Law: a Critical Overview*, „Peace & Security – Paix et Sécurité Internationales” 2022, issue 10, s. 1-38.
- Nowakowska-Małusecka Joanna, *Odpowiedzialność karna jednostek za zbrodnie popełnione w byłej Jugosławii i w Rwandzie*, Katowice 2000.

Nuotio Kimmo, *The war in Ukraine, the evolution of international criminal law and the crumbling of the rule of law in Russia*, "Defensor Legis" 2022, vol. 103, no. 1,5, s. 312-322.

Pollman Elizabeth, *The crime of aggression and the case of Ukraine*, "American Yearbook of International Law" 2022, vol. 1, no. 1, s. 694-729.

Schabas William, *The UN International Criminal Tribunals: the former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone*, Cambridge 2006.

Tabak Shana, *Article 124, War Crimes, and the Development of the Rome Statute*, „Georgetown Journal of International Law" 2009, vol. 40, s. 1069-1099.

The Russia-Ukraine Conflict: From Full-Scale War To Conflict Resolution And Post-War Recovery, "National Security and Defence Journal" 2023, no 1-2, vol. 191-192.

The toll on Russia from its war in Ukraine, by the numbers, Atlantic Council, 24 February 2024, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-toll-on-russia-from-its-war-in-ukraine-by-the-numbers> [dostęp: 22.02.2024].

Trahan Jennifer, *Why a 'Hybrid' Ukrainian Tribunal on the Crime of Aggression Is Not an Answer*, <https://www.justsecurity.org/85019/why-hybrid-ukrainian-tribunal-on-crime-of-aggression-is-not-the-answer/> [dostęp: 02.01.2024].

Tsybulenko Evhen, Rinta-Pollari Henna, *Legal Challenges in Prosecuting the Crime of Aggression in the Russo-Ukrainian War*, "Review of Central and East European Law" 2023, vol. 48 (3-4), s. 319-350.

Turner Jenia I., *Nationalizing International Criminal Law*, "Stanford Journal of International Law" 2005, vol. 41, no. 1, s. 1-52.

Wesslau Fredric, *A tribunal like no other: Prosecuting Russia's crime of aggression in Ukraine*, European Council on Foreign Relations, 2023, <https://ecfr.eu/article/a-tribunal-like-no-other-prosecuting-russias-crime-of-aggression-in-ukraine/> [dostęp: 18.12.2023].

Yanev Lachezar, *Jurisdiction and Combatant's Privilege in the MH17 Trial: Treading the Line Between Domestic and International Criminal Justice*, "Netherlands International Law Review" 2021, vol. 68, no. 2, s. 163-188.

